Kvalitetsgranskning

Rapport 2014:05

Undervisning på yrkesprogram

Skolinspektionen

Skolinspektionens rapport 2014:05
Diarienummer 400-2013:2457
Stockholm 2014
Foto: Monica Ryttmarker

Innehåll

Sammanfattning 6

1. Bakgrund, syfte och frågeställningar 9

1.1 Bakgrund 9

1.2 Syfte 11

2. Granskningens resultat 13

2.1 Elevernas motivation ökar när undervisningen ges i ett meningsfullt sammanhang 13

2.2 För att kunna vara delaktig och utöva inflytande kräv kunskap om målen 18

2.3 Undervisningen behöver anpassas till elevernas förutsättningar 20

2.4 Särskilt stöd sätts in för sent eller inte alls i utbildningen 23

2.5 Ytterligare faktorer som påverkar utbildningens kvalitet 27

3. Avslutande diskussion 28

3.1 Framgångsfaktorer för skolor för att förbättra yrkesprogrammens kvalitet 29

3.2 Vem bär ansvaret? 30

4. Metod och genomförande 32

4.1 Metod 32

4.2 Urval 32

4.3 Genomförande 33

5. Referenser 35

6. Bilagor 37

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till de granskade skolorna och skolhuvudmännen, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för skolor som inte har granskats.

Denna rapport redovisar resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning av undervisning på yrkesprogram. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 64 gymnasieskolorna som granskats. En lista över de skolor som granskats finns som bilaga i slutet av rapporten.

Projektledare för kvalitetsgranskningen har varit undervisningsrådet Marie Wiberg-Svensson, Skolinspektionen i Stockholm. I projektledning har också biträdande projektledare utredaren Sture Löf ingått. Ansvarig enhetschef är Maria Caryll.

Stockholm 2014

Ann-Marie Begler
Generaldirektör

Tommy Lagergren
Avdelningschef

Sammanfattning

Skolinspektionen har granskat den skolförlagda undervisningen inom fem av gymnasieskolans yrkesprogram: barn- och fritidsprogrammet, fordons- och transportprogrammet, hotell- och turismprogrammet, industritekniska programmet samt restaurang- och livsmedelsprogrammet. Det är de program som har störst problem med avhopp, där nästan var fjärde elev inte slutför sin utbildning inom fem år.

Resultaten visar att 60 av 64 av de granskade skolorna behöver utveckla sitt arbete inom ett eller flera riskområden som sammantaget kan leda till att elever avbryter sin utbildning. Det är angeläget att förändra situationen så att fler elever når utbildningens mål och slutför utbildningen.

För en ung människa kan det kännas som ett misslyckande att inte fullfölja sin gymnasieutbildning. Att dessutom hamna utanför arbetsmarknaden kan förstärka känslan av att inte duga, räcka till och vara behövd. Det handlar många gånger om de mest utsatta eleverna, som ofta har haft problem och misslyckanden tidigare under sin ”skolkarriär”. Dessa ungdomar har svårast att etablera sig på arbetsmarknaden. För många som hamnar i den situationen är det en lång och besvärlig väg att ta sig tillbaka. Av det skälet är det avgörande att yrkesprogrammen förmår fånga elevernas intresse bland annat genom att erbjuda en utbildning som tar sikte på en tydlig yrkesidentitet och där det kommande yrket genomsyrar elevernas hela utbildning. I dag hänger utbildningen på

”... angeläget att förändra situationen så att fler elever slutför utbildningen. ”

yrkesprogrammen inte ihop, bland annat eftersom elevernas motivation för utbildningen i de gymnasiegemensamma ämnena ofta är lägre och känns som något som ”hänger löst” vid sidan om den egentliga yrkesutbildningen. Särskilt stöd sätts in sent i utbildningen eller inte alls för de elever som riskerar att inte nå målen. I rapporten visas på flera områden som är centrala att förbättra för att motverka risker för avhopp från gymnasieskolans yrkesprogram.

Men det är inte bara ur ett elevperspektiv som det är viktigt att situationen förändras, utan också ur ett samhällsperspektiv. Arbetsgivare uppger att de har rekryteringsproblem, då arbetssökande har fel utbildning eller för låg kompetens för att vara anställningsbara. Att en betydande andel av eleverna på yrkesprogrammen inte fullföljer sin utbildning gör att färre elever med yrkesexamen kommer ut i arbetslivet. Yrkesprogrammen måste därför ta ett större ansvar att motivera eleverna så att de klarar kunskapskraven och slutför sina studier.

Kvalitetsgranskningens syfte har varit att undersöka om elever på yrkesprogram får en undervisning som stärker deras motivation att lära, för att därigenom skapa goda förutsättningar för att de ska nå utbildningens mål och slutföra utbildningen.

Granskningen utgår från huvudfrågeställningen:

- Möter undervisningen på yrkesprogrammen elevernas intressen, förväntningar och behov så att eleverna upplever undervisningen som meningsfull?

”Brister i skolans rutiner gör att det särskilda stödet i yrkesprogrammen inte fungerar.”

För att svara på frågan har Skolinspektionen på varje skola genomfört intervjuer med elever, dels enskilt, dels i grupp i årskurs 2, lärare, rektor och företrädare för elevhälsan samt studie- och yrkesvägledare. Skolinspektionen har också observerat över 260 lektioner i både gymnasiemensamma ämnen och yrkesämnen.

Resultaten visar att eleverna ofta inte känner till målen för utbildningen och/eller inte ges inflytande över undervisningens innehåll och arbetssätt. Ett annat område handlar om att kunskapsinnehållet inte placeras i ett för eleverna relevant sammanhang där programmets examensmål och elevernas valda inriktning på programmet hänger ihop. På en del skolor får eleverna inte heller kontinuerlig återkoppling där elevernas kunskaper sätts i relation till kunskapskraven, på ett sätt som visar på elevens utvecklingsmöjligheter. Elevernas tillit till den egna förmågan stärks därmed inte. På drygt hälften av skolorna får elever i behov av särskilt stöd inte åtgärder som är anpassade utifrån de behov eleven har.

Skolinspektionen finner också att förväntningarna på eleverna måste höjas. Undervisningen läggs ibland på en alltför låg nivå. Lärarna har ibland ambitionen att så många som möjligt ska klara av kursen och förenklar därmed innehållet i ämnet.

Granskningen har också träffat på väl fungerande inslag på ett antal skolor inom ovanstående riskområden. Dessa beskrivs i skolornas verksamhetsrapporter och vissa av dem redovisas i denna rapport.

För att utveckla och förbättra undervisningen på yrkesprogram

- måste huvudmannens ansvarstagande för såväl utbildningens organisering som innehåll stärkas,
- behöver elevernas utveckling mot en yrkesidentitet stärkas för att öka deras motivation,
- behövs en tydligare koppling mellan yrkesämnen och gymnasiegemensamma ämnen med utgångspunkt i examensmålen,
- behöver särskilt stöd och motivationsskapande åtgärder sättas in tidigt i utbildningen,
- behövs ett bättre stöd av studie- och yrkesvägledning för information och vägledning inför gymnasievalet och under hela gymnasieutbildningen,
- behöver lärarna höja förväntningarna på eleverna,
- krävs en förtroendefull relation mellan elev och lärare i samtliga ämnen.

1 | Bakgrund, syfte och frågeställningar

1.1 | Bakgrund

Skolinspektionen har tidigare genomfört ett antal kvalitetsgranskningar av gymnasieskolans yrkesutbildningar. Dessa granskningar har till stor del fokuserat på samverkan med arbetslivet, arbetsplatsförlagt lärande samt lärlingsutbildning. I denna granskningsrapport är de skolförlagda delarna av yrkesutbildningen på fem utvalda yrkesprogram i gymnasieskolan i blickpunkten. Syftet är att undersöka om elever på yrkesprogram får en undervisning som stärker deras motivation att lära, för att därigenom skapa goda förutsättningar för att eleverna ska nå utbildningens mål och slutföra utbildningen.

I och med reformeringen av gymnasieskolan 2011 renodlades skillnaderna mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program. Syftet med reformen var att bättre förbereda eleverna för kommande arbete eller vidare studier samt att öka genomströmningen i gymnasieskolan. Genom den nya programstrukturen, ökad grad av specialisering och tydliga examensmål är avsikten att tydliggöra för såväl elever som för skolor, framtida arbetsgivare och högskolor vilka kunskaper en elev ska ha efter genomgången utbildning.

En bättre genomströmning i gymnasieskolan är en vinst både för individen och för samhället (prop. 2008/09: 199, s. 121). Trots att så gott som samtliga ungdomar i Sverige (99 procent) startar en gymnasieutbildning är det knappt 7 av 10 som erhåller slutbetyg efter 3 år och knappt 8 av 10 som erhåller slutbetyg efter 4 år (Skolverket 2013). Genomströmningen skiljer sig mellan olika program, där avbrotten överlag är vanligare på yrkesförberedande program än på studieförberedande program (Skolverket 2008a, 2013).

Faktorer som påverkar studieavbrott på yrkesprogram

Elever som hoppat av sin gymnasieutbildning uppger själva att de inte haft tillräcklig motivation för studier, att utbildningen upplevts som meningslös och att de inte fått det stöd de haft behov av. (Skolverket 2007 och 2008, SCB 2007). Elever på yrkesprogrammen har ofta relativt låga meritvärden från grundskolan, något som kan vara en indikation på att eleverna inte fått tillräckligt stöd eller motiverats i tillräcklig omfattning under tidigare studieår.

Skoltrötthet kan förstås både som en individ- eller en skolrelaterad faktor (Skolverket 2008b). Med det första perspektivet förläggs förklaringarna till den individuella eleven – det är eleven som är "skoltrött" eller "omotiverad" vilket anses vara oberoende av skolkontexten och snarare är en konsekvens av hemförhållanden, begåvning eller andra individfaktorer. Med det andra perspektivet läggs istället fokus på skolan – hur skolan via sin organisering av utbildningen eller genomförande av undervisningen marginaliserar vissa elever, vilket definieras som "en process som innebär att eleven hamnar i utkanten av skolans verksamhet, vilket i sin tur gör eleven mer benägen att lämna utbildningen" (Skolverket 2008b, s. 29).

"Lärarna har en central roll i att påverka elevernas motivation."

Lärarna har en central roll i att påverka elevernas motivation och självbild. I en studie av processer om avbrott på yrkesprogram konstaterar Lundgren och Carlsson (2012) att eleverna är i behov av lärare som ger dem positiv stimulans och därmed skapar kraft att genomföra studierna, men också att flera lärare inte ser vilken betydelsefull roll de har för elevernas resultat. I en studie av Skolverket (2007) görs liknande iakttagelser, där det konstateras att lärare ofta inte uppmärksammar elever som visar tendenser på att vara i en process mot avbrott. Giota (2002) skriver att det är särskilt viktigt att uppmärksamma elever som uppvisar svårigheter i skolan, då dessa riskerar att tappa motivationen och inleda mer självdestruktiva beteenden (exempelvis att sluta göra läxor eller skolka).

Elever på yrkesprogram kan uppleva att de går på program som har lägre status än de högskoleförberedande programmen, något som påverkar hur de upplever sig själva och sina möjligheter att lyckas i studier (Skolverket 2008b). Det påverkar också lärarnas förväntningar på eleverna. Enligt Lundgren och Carlsson (2012) kan det bland annat ta sig uttryck i föreställningar om att eleverna inte är målinriktade eller studiebegåvade. Det kan också medföra ett relativt stort inslag av omvårdnad, något som måste balanseras så att det inte medför reducerat självförtroende för eleven genom förenkling av innehåll eller uttryck för låga förväntningar.

Det är inte ovanligt att eleverna har erfarenheter från stödundervisning i grundskolan, vilket medför en risk för att eleverna uppfattar sig själva som avvikande och har låg tilltro till sina egna prestationer (Skolverket 2008b, Korp 2012). Hugo (2013) framför att för elever som har tidigare negativa erfarenheter är det extra viktigt att de inte försätts i situationer där de misslyckas igen – istället gynnas elevernas självförtroende av att de får känna att de lyckas och att de får bekräftelse på sina framsteg. Det är därför viktigt med tydlig och löpande återkoppling för eleverna.

"Eleverna upplever undervisningen i yrkesämnen som mer stimulerande ..."

Flera studier visar att eleverna på yrkesprogrammen upplever undervisningen i yrkesämnen som mer stimulerande än undervisningen i gymnasiegemensamma ämnen. Skolverket (2008b) pekar på att de arbetssätt och arbetsformer som används i undervisningen i dessa ämnen kan skapa problem

för eleverna då det efterliknar det som eleverna har negativa erfarenheter av från grundskolan. Skolan förenklar innehållet istället för att anpassa det till programmets karaktär. Rosvall (2012) skriver att det finns en föreställning om eleverna på yrkesprogram som enbart ”praktiska” och att dessa därför inte skulle ha intresse, eller kapacitet, för mer teoretiska uppgifter vilket kan medföra att lärarna sänker ambitionerna för eleverna. Skolinspektionens tidigare granskningar styrker också detta.

Elevernas uppfattning om utbildningens innehållsliga sammanhang påverkas av hur skolan organiserar utbildningen, och hur integrerade yrkesämnena är med kärnämnena (Berglund 2007). Yrkesämnena kan fungera som en ingång till motivation och självförtroende också i kärnämnena. I arbetet med de mer praktiska yrkesämnena kan eleverna också mer konkret se behov av att också ha kunskaper i kärnämnen, exempelvis för att kunna räkna ut måtten på något som ska tillverkas. Säljö (2000) resonerar just kring att lärande underlättas om det integreras med det sammanhang där det ska användas, exempelvis att öva matematik genom att göra beräkningar i autentiska situationer.

1.2 | Syfte

Granskningens syfte är att undersöka om eleverna på yrkesprogram får en undervisning som stärker deras motivation att lära, för att därigenom skapa goda förutsättningar för att eleverna ska nå utbildningens mål och slutföra utbildningen.

Frågeställningar

Granskningen utgår från huvudfrågeställningen:

Möter undervisningen på yrkesprogrammen elevernas intressen, förväntningar och behov så att eleverna upplever undervisningen som meningsfull?

För att besvara den övergripande frågeställningen har följande fyra delfrågor ingått i granskningen:

1. Placeras kunskapsinnehållet i ett för eleverna meningsfullt sammanhang för att därigenom konkretisera lärandet?

Denna fråga syftar till att belysa samverkan mellan lärare i gymnasiegemensamma ämnen[1] och yrkesämnen[2], om undervisningen är tydlig i mål, innehåll och struktur och om undervisningen kopplas till elevens kommande yrkesliv.

2. Har eleverna inflytande över undervisningen och anpassas den därefter?

Frågan syftar till att belysa elevernas kännedom om målen för utbildningen, elevers inflytande och individanpassning.

---

1 Det finns nio gymnasiegemensamma ämnen som ingår i alla gymnasieutbildningar. Dessa ämnen varierar i omfattning mellan yrkesprogram och högskoleförberedande program. Ämnena är: engelska, historia, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap samt svenska eller svenska som andraspråk.

2 I rapporten används yrkesämnen som ett gemensamt samlingsnamn för programgemensamma ämnen, inriktningsämnen och ämnen inom programfördjupningen.

3. Får eleverna kontinuerlig återkoppling för att synliggöra lärande och progression och därmed stärka tilliten till den egna förmågan?

Frågan syftar till att granska om eleverna får löpande återkoppling om vad eleverna lyckas väl med och vad de behöver utveckla för att synliggöra lärande och progression.

4. Får elever i behov av särskilt stöd åtgärder som är anpassade så att eleven ges goda förutsättningar att slutföra utbildningen?

Elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen utgör ett särskilt fokus i granskningen. För att besvara denna fråga ska projektet bedöma om de elever som är i behov av särskilt stöd får åtgärder som är anpassade så att eleven ges goda förutsättningar att slutföra utbildningen.

2 | Granskningens resultat

Undervisning på yrkesprogram
God undervisning möter elevernas behov, förväntningar och intressen. Om undervisningen inte motiverar och väcker intresse hos eleven riskerar det att leda till hög frånvaro och i värsta fall till att eleven avbryter sin utbild-ning. Andra riskfaktorer för avhopp är när elever möter för låga förväntningar från lärarna och att de inte har möjlighet att påverka sin utbildning. Att som elev inte bli sedd eller inte vara saknad under lektionen utgör ytterligare en riskfaktor för avhopp från undervisningen.

2.1 | Elevernas motivation ökar när undervisningen ges i ett meningsfullt sammanhang[3]

Eleven ska kunna se och förstå att hela utbildningen hänger ihop. Genom att eleven kan se sammanhanget mellan olika ämnen blir varje ämne också meningsfullt. Alla ämnen tar därmed sikte på elevens kommande yrkesområde och en yrkesidentitet.

Forskning[4] visar att eleverna upplever det som mer motiverande och meningsfullt med de praktiska ämnena då de själva kan identifiera sig som exempelvis en (blivande) kock eller mekaniker och att de får arbeta med något ”som är på riktigt”. I olika studier betonas också att yrkesämnena kan fungera som en ingång till motivation och självförtroende också i de gymnasiegemensamma ämnena. I yrkesämnen kan eleverna också mer konkret se behov av att även ha kunskaper i gymnasiegemensamma ämnen, exempelvis för att kunna räkna ut måtten på något som ska tillverkas.

3 “Meningsfulla sammanhang” avser i den här granskningen att undervisningen kopplas till sammanhang av relevans för programmets examensmål och elevernas valda inriktning på programmet.
4 Hugo (2013)

Vad kan leda till minskad motivation hos eleverna att slutföra utbildningen och vad kan öka motivationen?

Inledningsvis vill Skolinspektionen sätta fokus på vad som kan leda till minskad motivation hos elever att slutföra utbildningen. Elever har i granskningen uttryckt en besvikelse över att de gymnasiegemensamma ämnena ”så mycket liknade ämnena i grundskolan” och att gymnasiet kändes som en fortsättning på grundskolan. Deras förväntningar på gymnasieskolan och nya ämnen uppfylls inte, vilket i sin tur kan leda till minskad motivation att slutföra utbildningen.

I granskningen har företrädare för elevhälsan uppgivit olika orsaker till att elever avbryter sin utbildning. Det kan handla om negativt val av program, hög frånvaro, oklar social problematik, missbruk, skoltrötthet, att stöd i olika former inklusive studiehandledning på modersmålet har satts in för sent i utbildningen. De flesta avhoppen sker redan i årskurs 1. Enligt de intervjuer med elevhälsan som Skolinspektionen gjort på några skolor, där rutinerna fungerar bra, uppger elevhälsan att de i ett tidigt skede försöker upptäcka eventuella mönster i frånvaron exempelvis från vilka lektioner eller lärare eleven är frånvarande eller hur ofta eleven är borta. Om de lyckas kartlägga mönstren och motverka dessa, menar man att det leder till minskad frånvaro.

> ”De flesta avhoppen sker redan i årskurs 1.”

Skolinspektionen har också träffat på skolor som arbetar väl med motivationsskapande åtgärder. På flera skolor arbetar elevhälsan förebyggande med frånvaro och avbrott från utbildningen genom att stötta och motivera elever så att de ser värdet av utbildningen och arbetet i skolan. Möten sker också mellan elev och psykolog eller kurator för att få elever som har återkommande och långvarig frånvaro att komma tillbaka till skolan och delta i undervisningen.

I Skolinspektionens intervjuer angav flera elever i årskurs 2 att de har funderat på att avbryta sina studier och att de helst ville byta program. En låg motivation hos eleven kan alltså handla om att elever helt enkelt har hamnat på fel program. Skolinspektionen har i samband med denna granskning mött många elever som kommit in på sitt andra- eller tredjehandsval, men också elever som inte har vetat vad de skulle välja och därmed hamnat på ett program ”de kom in på”. I flera intervjuer som genomförts enskilt med elever, framgår att de har funderat på att avbryta studierna då de vill gå ett annat program, men nu efter halva utbildningen ändå valt att gå kvar. Många av de som inte slutför sin utbildning inom valt program är just elever som tidigt i utbildningen kommer på att de valt fel och vill byta till annat gymnasieprogram. Mot bakgrund av ovanstående konstaterar Skolinspektionen att det är nödvändigt att elever får rätt information och vägledning inför och under gymnasieutbildningen.

> ”Det är nödvändigt att elever får rätt information och vägledning ...”

Ett gott exempel på en motivationsskapande åtgärd från en skola är att studie- och yrkesvägledaren har enskilda samtal med varje elev som börjar på programmet för att förbereda eleven på ”gymnasie- och skolkulturen” samt informerar eleverna om deras rättigheter och skyldigheter, vilket exempelvis kan handla om vad skolan förväntar sig av eleverna, vad eleverna kan förvänta sig av lärarna och annan personal på skolan samt vilka olika former av stöd och hjälp de kan få. Studie- och yrkesvägledaren har också enskilda samtal med varje elev om deras framtidsplaner.

Vikten av att konkretisera lärandet – samverkan med arbetslivet

Skolinspektionens sammanställningar av elevenkäter, lektionsobservationer och intervjuer visar att elever tycker att deras lärare i yrkesämnen får undervisningen att kännas meningsfull, det vill säga att undervisningen anknyter till yrkeslivet. Vi har också sett att samverkan i synnerhet sker mellan lärare i yrkesämnen. Ett exempel på detta är när en kund begär en offert för ett arbete som ska göras, och eleven då får beräkna tidsåtgång och materialkostnad för offerten.

I granskningen framkommer att yrkeslärare ofta arbetar ämnesövergripande med uppgifter i olika yrkesämnen och kurser som är förlagda till det arbetsplatsförlagda lärandet (APL). Elever uppger vid intervjuer med Skolinspektionen att deras APL har konkretiserat lärandet i skolan och att det arbetsplatsförlagda lärandet har gjort att de upplever att hela utbildningen hänger ihop på ett tydligare sätt. De elever som Skolinspektionen har träffat på i granskningen och som periodvis har haft motsvarande utbildning förlagd till skolan, tycker att de får relevanta arbetsuppgifter som är kopplade till programmets inriktning. Exempelvis arbetar eleverna på fordons- och transportprogrammet i skolans verkstad med kundbilar, och elever på restaurang- och livsmedelsprogrammet arbetar med lunchserveringen i skolans egen restaurang.

> ”... undervisningen måste i högre grad kopplas till arbetslivet.”

Skolinspektionen finner att också undervisningen i de gymnasiegemensamma ämnena i högre grad måste kopplas till arbetslivet. Eftersom eleverna upplever undervisningen i yrkesämnena som mer meningsfull och stimulerande behöver de där inte motiveras i samma utsträckning som för de gymnasiegemensamma ämnena. Lärarna i de gymnasiegemensamma ämnena kopplar endast i låg omfattning undervisningen mot examensmålen och eleverna upplever dessa kurser som en separat, teoretisk del av utbildningen. Eleverna får därmed inte möjlighet att arbeta ämnesövergripande och eleverna har svårare för att se en koppling till inriktningen på programmet. I yrkesämnen integreras däremot teori med praktiska övningar varvid eleverna får tillfälle att utveckla sin yrkesidentitet. En elev säger att ”Så länge arbetslivet ingår i utbildningen är det meningsfullt”. Denna elevkommentar säger mycket om vikten av samverkan i undervisningen mellan lärare i olika ämnen.

En stor andel av lektionerna i gymnasiegemensamma ämnen upplevs således inte av eleverna som relevanta för det kommande yrket, vilket bekräftas av Skolinspektionens bedömningar av mer än 260 genomförda lektionsobservationer.[5] Det varierar exempelvis mellan hur lärare i yrkesämnen och lärare i gymnasiegemensamma ämnen på ett tydligt sätt lyckas förklara för elever varför de ska göra en viss uppgift. I elevenkäten svarar 83 procent av eleverna att lärarna i yrkesämnen på ett tydligt sätt förklarar varför de ska göra en viss uppgift. Det kan jämföras med att 66 procent av eleverna instämmer i detta påstående när det gäller lärare i de gymnasiegemensamma ämnena.[6]

---

5 I observationsschemat har inspektörerna fått värdera, utifrån en fyrgradig skala, hur väl kunskapsinnehållet placeras i ett för eleverna meningsfullt sammanhang, där 1= i mycket låg grad eller inte alls och 4=i mycket hög grad.

6 I elevenkäten mäts detta genom följande fråga: Mina lärare förklarar på ett tydligt sätt varför vi ska göra en viss uppgift. Frågan är uppdelad på “Lärare i yrkesämnen” samt “Lärare i gymnasiegemensamma ämnen.” Svarsalternativen är “Stämmer helt och hållet”, “Stämmer ganska bra”, “Stämmer ganska dåligt”, “Stämmer inte alls” samt “Vet ej”.

En elev uttrycker att ”ingen lärare har pratat med oss om varför vi ska läsa de här ämnena och varför det är viktigt när vi ska bli svetsare” och ”frågar vi lärarna varför vi ska kunna religion eller historia så svarar de, att det har med allmänbildning att göra”. En annan elev säger ”det kan vara bra med matte även om man inte fattar varför man ska kunna räta linjens ekvation. Det kan vara bra att träna hjärnan, om inget är svårt så lägger ju hjärnan av”.

Skolinspektionen har också mött elever som uppger att deras lärare i olika ämnen ger bra svar om de frågar varför de ska kunna vissa saker. De uppfattar ett tydligt sammanhang mellan ämnena och de säger att deras utbildning blir ”roligare och roligare” och att de ser att det finns en koppling mellan teorin i årskurs 1 och vad de gör i årskurs 2. Det finns också lärare som genom samverkan lyckas få eleverna att känna att undervisningen i ämnet naturkunskap är viktig i undervisningen. Ett exempel på detta är när en lärare la den inledande delen av momentet hydraulik, som ingår ibland annat ämnet lastbilsteknik, till undervisningen i naturkunskap.

”Ingen lärare har pratat med oss om varför vi ska läsa de här ämnena ...”

Skolinspektionen har också sett flera goda exempel på när lärare i gymnasiegemensamma ämnen knyter an till elevernas planerade yrke, till exempel inom transportbranschen. I undervisningen i matematik görs beräkning av bromssträckor, bensinförbrukning samt beräkning av last i fordon. I undervisningen i samhällskunskap görs kopplingar mellan elevernas planerade yrke och ämnesinnehållet som behandlar arbetsgivare och fackföreningar. Elever berättar också om hur de i ämnet engelska har arbetat med lastbilstermer på engelska och på restaurang- och livsmedelsprogrammet sa en elev ”Läraren i engelska gav oss roliga uppgifter. Hon kunde ge oss i uppgift att hitta på ett recept och instruktioner för att laga maten, allt på engelska. Då var det roligt att gå till engelskan, men nu är det inte kul alls när vi bytt lärare”.

En yrkeslärare beskriver hur det till exempel kan handla om att få eleverna att förstå vikten av att som lastbilsförare kunna läsa ordentligt: ”Att läsa handböcker och manualer kan vara supersvårt - ofta är det så att om eleverna inte kan tre ord i en mening, så hoppar de över den - och då kan det gå väldigt galet” beskriver läraren och fortsätter: ”Problemet kan vara att det ofta är först när eleverna har läst en bra bit på utbildningen som de ser kopplingen mellan till exempel matematik och deras praktiska arbete”.

Elever i en av de granskade skolorna beskriver hur de i yrkesämnet har haft matematik i köket och beräknat hur mycket mat som slängs varje dag (matsvinn). Eleverna upplevde det som mycket meningsfullt trots att vissa av dem uppgav att de tidigare haft svårt att motivera sig i ämnet matematik. Matematiken i köket ingick dock inte i kursen matematik 1b, utan var en del av yrkesämnet. En matematiklärare berättar att han har iordningsställt matematikuppgifter inför APL-platsen speciellt för en elev som har stora svårigheter i ämnet i skolan. Läraren berättade vidare att på plats i grävmaskinen på APL-platsen ”var det inga problem alls för eleven att beräkna djup och bredd på en grop som ska rymma en avloppstank.” Skolinspektionen vill peka på vikten av att läraren kopplar undervisningen till målen såväl inom yrkesämnen som gymnasiegemensamma ämnen. Först då upplever elever utbildningen som meningsfull och anpassad till deras kommande yrkesliv.

”I undervisningen i matematik görs beräkning av bromssträckor ...”

Löpande återkoppling till eleverna viktigt för självförtroende och motivation

Forskning visar[7] att för elever som har tidigare negativa skolerfarenheter är det extra viktigt att de inte försätts i situationer där de misslyckas igen. I stället gynnas elevernas självförtroende av att de få känna att de lyckas och få bekräftelse på sin utveckling inom utbildningen. Därför är det viktigt med tydlig och löpande återkoppling av lärare och handledare.

Skolinspektionen kan konstatera att löpande återkoppling särskilt förekommer i yrkesämnen, vilket eleverna upplever som motivationshöjande. Exempelvis under lektionen med övningskörning inom fordons- och transportprogrammet sker återkoppling naturligt i samtal med läraren. Teoretiska genomgångar i klassrummet följs av övningskörning i lastbilen och elever märker att det fungerar, ”att man kan”, ”man utvecklas på ett tydligare sätt” och ”inser allvaret i det man gör, blir uppmärksam på ansvaret man har”.

”Vi får mest betyget E men vi pratar inte så mycket om varför ...”

Ytterligare utsagor från elever på fordons- och transportprogrammet angående en slags tyst återkoppling är ”att om man får svårare jobb, exempelvis kamremsbyte, så vet man att man har utvecklats och blivit bättre”. Men om läraren hjälper till mycket ”är det ett tecken på att man inte är så duktig”. Återkopplingen sker alltså inte enbart i ord, utan även i handling. Enligt elever kan läraren också säga åt en elev att fråga en annan elev hur man ska göra och då vet man som elev att ”man är bra på något som jag får dela med mig av”.

I elevintervjuer framkommer dock att eleverna inte alltid vet hur de ligger till och vilket betyg de kommer att få, och att detta förekommer främst i gymnasiegemensamma ämnen. ”Vi får mest betyget E men vi pratar inte så mycket om varför” uppger eleverna. Skolinspektionen kan också konstatera att lärarna ställer för låga förväntningar på eleverna när återkoppling enbart eller i huvudsak ges till de elever som står och väger på gränsen till ett E, dvs. riskerar att bli underkända.

Sammanfattningsvis visar Skolinspektionens granskning att alltför många elever tycker att undervisningen inte är intressant. Skolinspektionen har bedömt att i 64 procent av de granskade skolorna behöver kunskapsinnehållet i undervisningen tydligare kopplas till elevernas valda program och inriktning för att öka elevernas motivation.

Elever behöver förstå varför och vilka kunskaper som de behöver i sitt planerade yrke. Om undervisningen upplevs som ointressant och inte motsvarar elevernas förväntningar ökar risken för att elevens motivation och intresse för utbildningen avtar. Det kan utgöra en anledning till att eleven gör studieavbrott från utbildningen.

För att undervisningen ska kännas meningsfull för eleven krävs också att de får möjlighet att uppleva en yrkesidentitet. Därför måste lärare i yrkesämnen och gymnasiegensamma ämnen i högre grad samarbeta i planeringen av utbildningen och genomförandet med sikte på examensmålen. Dessutom har samverkan mellan skola och arbetsliv identifierats som en nyckelfaktor för att motverka att eleverna avbryter utbildningen. Flera av de granskade skolorna behöver också förbättra samverkan med arbetslivet för att stödja elevernas yrkeslärande och utveckling av en yrkesidentitet. Det är också centralt att en löpande återkoppling till eleverna sker för att stärka deras självförtroende och att lärarna även ger återkoppling kring bedömning och betygssättning.

7 Hugo (2013)

2.2 | För att kunna vara delaktig och utöva inflytande över utbildningen krävs kunskap om målen

Elevernas möjligheter att utöva inflytande över utbildningen och att ta ansvar för sina studieresultat förutsätter att skolan klargör utbildningens mål, innehåll och arbetsformer liksom vilka rättigheter och skyldigheter eleverna har. I denna granskning avser begreppet inflytande den möjlighet eleverna har att påverka undervisningens arbetssätt och arbetsformer.

Forskning[8] visar att elever som har avbrutit sina studier många gånger inte har upplevt att de varit delaktiga i beslut om arbetssätt och arbetsformer i skolarbetet och att skolans mål inte överensstämmer med deras egna, vilket får utbildningen att framstå som främmande och meningslös. Elevers möjligheter att påverka sin utbildning har således betydelse för motivationen.

Examensmålen är okända för eleverna

Skolinspektionens granskning visar att examensmålen[9] för utbildningen i stor utsträckning är okända för eleverna. Lärare anknyter inte till examensmålen i sin undervisning och de används sällan vid planeringen av undervisningen eller i samverkan mellan respektive programs lärare. Lärare säger att "begreppet examensmål använder vi nog inte men vi arbetar mot examensmålen ändå”. I de fall läraren tydliggör examensmålen för elever är det främst i yrkesämnen, i tematiska arbeten där flera yrkesämnen ingår och i samband med det arbetsplatsförlagda lärandet (APL). Av Skolinspektionens elevenkät och lektionsobservationer framgår att lärare i yrkesämnen i något större utsträckning[10] än lärare i gymnasiegemensamma ämnen regelbundet påminner om målen i ämnet.

Elever säger vid intervjuer genomförda i granskningen att information om ämnesmål och kunskapskraven är olika beroende på lärare. Ibland är det svårt för eleverna att förstå vad som menas med målen, men eleverna menar också att målen blir mer begripliga ”särskilt då läraren pratar om målen och förklarar”. Lärarna själva anser att de oftast vid kursstart klargör ämnesmål[11] och kunskapskrav[12] på ett för eleverna begripligt sätt, men mer sällan fortlöpande under utbildningen.[13]

Elever och lärare ger Skolinspektionen olika bilder av hur och när läraren informerar om examensmål, ämnesmål och kunskapskrav. I majoriteten av de lektionsobservationer som genomförts av Skolinspektionen framgår att

---

8 Lundgren och Carlsson (2012), Hugo (2007)

9 Examensmål: För varje program finns examensmål som ska ligga till grund för planeringen av utbildningen och undervisningen. Examensmålen anger mål för programmet, de inriktningar som finns inom programmet samt mål för gymnasiearbetet.

10 Enligt elevenkäten påminner 85 procent av lärarna eleverna om målen i undervisningen. Motsvarande siffra för lärare i gymnasiegemensamma ämnen är 75 procent.

11 För varje ämne finns en ämnesplan som beskriver ämnet som helhet, anger ämnets syfte och vilka kurser som ingår i ämnet (det kan finnas en eller fler kurser i ett ämne). För varje kurs anges centralt innehåll (anger det innehåll som undervisningen ska behandla) och kunskapskrav. Ämnesmål är ämnesspecifika och beskriver de kunskaper som eleverna ska ges förutsättningar att utveckla genom undervisningen i ämnet.

12 Kunskapskrav: Läraren ska sätta betyg på varje kurs utifrån preciserade kunskapskrav för tre av de godkända betygsstegen (E, C och A)

13 Resultatet på elevenkätens fråga om eleverna upplever att lärarna påminner dem regelbundet om målen med undervisningen är en sammanslagning av de två svarsalternativen Stämmer helt och hållet samt Stämmer ganska bra.

läraren sällan anknyter till examensmål och ämnesmål under lektionerna men att anknytning till kunskapskraven i ämnet däremot oftare äger rum.

Elevernas möjligheter och intresse att påverka varierar

Den enkät Skolinspektionen har använt visar att elever upplever sig ha större inflytande i yrkesämnen än i gymnasiegemensamma ämnen.[14] Lektionsobservationerna visar emellertid att lärare och elever har en dialog i yrkesämnen kring kunskapsinnehållet, men att eleverna däremot har begränsade möjligheter att påverka arbetssätt och arbetsformer. Det händer ofta att lärare presenterar ett färdigt material och bestämmer hur eleverna ska arbeta med momentet under lektionerna. Lärarna efterfrågar sällan elevernas åsikter om arbetssätt och arbetsformer, vilket Skolinspektionen har noterat vid flera lektionsobservationer. Ofta medför lektionens utformning, exempelvis vid så kallad katederundervisning, att innehåll och arbetssätt redan är bestämt utifrån ämnesinnehåll som exempelvis i ämnet svenska där läraren vid den observerade lektionen angav formerna för vad en litteraturanalys ska innehålla. I yrkesämnen handlar det också om givna moment som inte är ”förhandlingsbara”, som exempelvis regler vid servering i skolans lunchrestaurang och vid körövningar.

Mot detta står delvis utsagor från lärarna själva som berättar om hur de jobbar med inflytande, exempelvis att lärarna diskuterar arbetssätt och arbetsformer samt redovisningssätt med eleverna. Skolinspektionen har också genomfört lektionsobservationer där det utöver givna exempel ovan, finns flera goda exempel på hur elever har möjlighet att påverka både undervisningens innehåll samt arbetssätt och arbetsformer. Ett gott exempel är när eleverna under en lektion i ämnet transportteknik jobbar med ett tiotal olika moment; alltifrån att övningsköra person- och lastbil till att göra säkerhetskontroller och ”packa om en lastbil”. Här har eleverna stora möjligheter att själva välja vad de vill göra och om de vill jobba i par, grupp eller enskilt, det vill säga eleverna påverkar undervisningens arbetssätt och arbetsformer.

”Elever upplever sig ha större inflytande i yrkesämnen än i gymnasiegemensamma ämnen.”

Av elevenkäterna och genomförda intervjuer framgår även att eleverna på de granskade utbildningarna sällan deltar i formella demokratiska forum som klassråd och elevråd. Elever känner sällan till om det finns ett lokalt programråd på skolan och svarar ”vad är det?” på Skolinspektionens fråga. En anledning till detta är att elevernas möjligheter till inflytande i de lokala programråden brister. Lärare uppger att elever ibland inte vill ha inflytande över undervisningen, vilket kan bero på att elever upplever att de egentligen inte har något verkligt inflytande på skolan och därmed tappar intresset för utbildningen. Att gymnasieelever inte alltid är intresserade av att delta i demokratiska processer stämmer väl med tidigare forskning.[15] Forskning visar också att elever blir mer studiemotiverade om de själva känner att de är delaktiga i att utforma undervisningen och dess innehåll.[16] Skolinspektionen

14 Resultatet på elevenkätens fråga om lärare ger elever möjlighet att påverka vad eleverna ska arbeta med under lektionerna visar att 80 procent av lärarna i yrkesämnen ger eleverna möjlighet att påverka vad de ska arbeta med under lektionerna. Motsvarande siffra för lärare i gymnasiegemensamma ämnen är 70 procent.

15 Per-Åke Rosvall, M. Rönnlund (2011) Demokrati och deltagande.

16 Hugo (2007)

anser att eleverna måste motiveras till ökat inflytande och även ges möjlighet att ingå i de lokala programråden och därigenom påverka sin utbildning.

Som framgår av resultatredovisningen deltar eleverna på de granskade programmen mer sällan i formella demokratiska forum, som klassråd och elevråd. Elevernas inflytande i de lokala programråden har också brister på många håll. Som tidigare framkommit i rapporten så uppger lärare att elever ibland inte vill ha inflytande över undervisningen vilket står i strid med såväl skollagens som läroplanens klart uttalade krav på att eleverna ska ges inflytande[17].

Sammanfattningsvis bedömer Skolinspektionen att lärarna i högre grad behöver använda examensmålen för att ge eleverna en helhet och ett sammanhang i utbildningen, det vill säga att gymnasiegemensamma ämnen och yrkesämnen hänger ihop inom programmet så att eleverna därigenom ges möjlighet att utveckla en yrkesidentitet. Lärare måste därmed i alla ämnen ges bättre förutsättningar att planera utifrån utbildningens mål och samverka kring utbildningen med inriktning mot examensmålen.

För att nå framgång i detta behöver lärare och rektorn ha regelbundna och gemensamma diskussioner i syfte att konkretisera hur mål och kunskapskrav ska presenteras för eleverna både vid kursstart och under den pågående kursen. Då eleverna saknar kännedom om programmens examensmål, vilka är en central del av utbildningens mål och innehåll, begränsas elevernas möjlighet till att utöva inflytande över utbildningen. Eleverna måste motiveras till att utöva inflytande över sin utbildningssituation för att på så sätt minska riskerna för avhopp från utbildningen.

2.3 | Undervisningen behöver anpassas till elevernas förutsättningar

Flera studier[18] har visat på vikten av en god undervisning för en elevs möjligheter att slutföra sin utbildning. I undervisningen ska läraren utgå från den enskilde elevens behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande.

Huvudsakliga slutsatser i Skolinspektionens tidigare kvalitetsgranskningar av ämnena svenska respektive samhällskunskap är att elevernas lärande skulle gynnas om undervisningen i större utsträckning kopplades till det aktuella programmet. I granskningen ”Varannan i mål” konstateras att undervisningen sällan är anpassad till elevernas behov och att eleverna upplever att undervisningen inte är tillräckligt varierad och att oengagerade lärare sänker deras motivation.

Undervisningen anpassas till de elever som har svårast att nå målen

Vid observationer av undervisningen kan Skolinspektionen konstatera att lärare ofta anpassar undervisningsnivån till de elever som har svårast att klara kunskapskraven. I samtal med lärare efter en lektionsobservation framgår att några lärare inte känner till vilka elever i klassen som går på introduktionsprogram eller ett nationellt program. Enligt lärarna har de inte fått information om eleverna från rektorn. Att sådan information saknas och att lärarna inte vet vilka program eleverna tillhör är allvarligt, menar Skolinspektionen. Undervisningen anpassas därmed inte till elevens individuella behov.

Samtidigt finns exempel på att lärare ”mer eller mindre har gett upp” vissa

---

17 4 kap. 9 § skollagen, Lgy 11, 1 Skolans värdegrund och uppgifter, rättigheter och skyldigheter
18 Skolinspektionens kvalitetsgranskningar i svenska (2010), samhällskunskap (2011), Varannan i mål (2009)

elever, särskilt de elever som uppvisar en hög frånvaro. Det finns exempel från en lektion där elevgruppen enligt klasslistan ska bestå av tio elever, men där läraren säger till Skolinspektionen att det ska vara åtta elever. Två elever som har hög frånvaro, har läraren ”slutat räkna med”. Vid lektionsstart är det dock endast två elever närvarande. När tio minuter återstår av lektionen kommer en elev till. Av totalt tio elever deltar alltså endast två elever under hela lektionspasset. Detta förhållande, att elever inte närvarade under hela lektionen, förekom vid merparten av Skolinspektionens lektionsobservationer.

Eleverna på yrkesprogrammen upplever, som tidigare uppgivits, undervisningen i yrkesämnen som mer stimulerande än undervisningen i gymnasiegemensamma ämnen. Skolinspektionen finner att lärarna i gymnasiegemensamma ämnen lägger undervisningen på en för låg nivå, det vill säga förenklar innehållet för alla elever i klassen istället för att anpassa undervisningen utifrån elevernas behov och intressen i just dessa ämnen,[19] vilket också forskningen visar.[20] Ett exempel är en av Skolinspektionen genomförd lektionsobservation i naturkunskap 1 a 1. En lärare berättar för Skolinspektionen att innehållet i ämnet har förenklats utifrån kunskapsnivån i gruppen medan en annan lärare uttrycker att ”det går inte att köra samma program för alla, de är så olika individer i gruppen”. Lärarna på skolan försöker individanpassa undervisningen så mycket de kan, men informerar samtidigt Skolinspektionen om att det ”pågår en diskussion på skolan just nu om hur mycket man egentligen kan sänka nivån på undervisningen”.

> ”Lärarna i gymnasiegemensamma ämnen lägger undervisningen på en för låg nivå”

Skolinspektionen har under ett flertal lektioner sett att alla elever i klassen arbetar med samma sak och därtill enskilda inlämningsuppgifter. Läraren anpassar således inte utifrån den enskilde elevens behov, det vill säga uppgiften kan vara för lätt eller för svår för eleven. Några elever ger särskilt uttryck för att undervisningen i ämnet engelska är ”på tråkigt låg nivå”. I granskningen framkom exempel på elever som befann sig i riskzonen att avbryta sin utbildning. Ett exempel är när en elev inte ens deltog i undervisningen, eftersom hon ansåg att undervisningen låg på så ”låg nivå att hon inte lärde sig något”.

I granskningen framkom ytterligare exempel på en elev som ville ha utmaningar i sitt lärande men inte fick det. Eleven hade haft hög frånvaro och fått betyget F. Eleven säger ”men läraren sa att jag var duktig på engelska, men jag fick så lätta saker så jag orkade inte. Det var för lätt. Nu är det också för lätt”. Eleven fick inte mer utmanande uppgifter av läraren utan fick istället arbeta med ett annat ämne eller som eleven uttryckte det ”så får vi gå” från lektionen. Vidare framkom att lärare anser sig ha svårt att hinna med att ge alla elever stöd och stimulans, eller som läraren uttryckte det; ”svaga elever får lära sig det de kan lära sig”.

Lärare tycker det är svårt att möta varje elevs behov

Av intervjuer framkommer att lärare generellt tycker att det är svårt att ta tillvara elevernas intressen och att anpassa undervisningen i de gymnasiegemensamma ämnena då undervisningsgrupperna ofta är sammansatta av

---

19 I observationsschemat har inspektörerna fått värdera utifrån en fyrgradig skala om läraren ser till att arbetet under lektionen är tankemässigt utvecklande och om läraren anpassar undervisningen till eleverna i gruppen, där 1= i mycket låg grad eller inte alls och 4=i mycket hög grad.

20 Rosvall 2012

elever från olika yrkesprogram som har olika examensmål och yrkesutgångar. Exempelvis har Skolinspektionen observerat lektioner i bland annat engelska 6 med elevgrupper bestående av elever från fyra olika program som el- och energiprogrammet, industriprogrammet, barn- och fritidsprogrammet och samhällsprogrammet. Granskningen visar att skolornas organisation, det vill säga att blanda elever från olika program, gör det svårare för lärarna att möta varje elevs intressen och behov.

För att kompensera den anpassning som elever behöver, men inte får i den ordinarie undervisningen, inrättar skolorna olika former av ”stödstugor” som är ett generellt stöd och inte utgår från en analys av den enskilde elevens behov, varför stödet enligt Skolinspektionens bedömning sällan blir adekvat. ”Stödstugan” är ofta en frivillig stödform som eleven själv ska ansvara för, där eleven ges ”mer av samma sak” i stället för att undervisningens metoder anpassas till elevens behov inom ramen för den ordinarie undervisningssituationen. Skolinspektionen har sett att möjligheten för eleven att ta del av stöd i dessa ”stugor” ligger antingen tidigt på morgonen, i regel före skoldagen börjar eller sena eftermiddagar, men i vissa fall också samtidigt som andra lektioner för berörda elever pågår.

> ”... det finns behov på ett antal skolor att fortbilda lärarna ...”

I intervjuer med rektorer och elevhälsan framkommer att det finns behov på ett antal skolor att fortbilda lärarna i hur de kan individanpassa undervisningen för att tillgodose elevernas stödbehov inom ramen för den ordinarie undervisningen. Då detta inte fungerar hänvisas elever till olika former av stöd som studiegrupper vanligen i svenska, matematik, engelska. Vissa skolor erbjuder läxhjälp i form av drop-in. Elever kan också boka individuellt stöd av en elevassistent för att få ”strukturstöd” och läxhjälp. Vanligt förekommande är att elever inte utnyttjar det stöd som erbjuds. Det bekräftas i olika intervjuer som Skolinspektionen genomfört med såväl lärare som elever.

Till ”stödstugan” kan eleverna gå eller bli schemalagda, för att få hjälp i de flesta ämnena. Stödundervisning i yrkesämnena genomför yrkeslärarna själva.

Ett exempel på att anpassning utifrån elevens behov inte görs, anges i en studie av Per-Åke Rosvall,[21] där eleverna på ett yrkesprogram erbjöds en matematikbok som gjorde det möjligt att bara öva Godkänt-uppgifter (nuvarande E-nivån). Detta trots att flera elever uttryckte en högre ambitionsnivå. Det tog en hel termin innan de erbjöds en bok med mer avancerade uppgifter.

Undervisningstiden utnyttjas inte fullt ut

Av Skolinspektionens lektionsobservationer framkommer att det är vanligt med sena ankomster till lektioner, att elever ”droppar in och droppar ut” under lektionen, och att många lektioner slutar tidigare än den tid som anges på schemat. Ett exempel på att droppa in konstaterade Skolinspektionen vid en lektionsobservation där det vid lektionsstart närvarade sju elever av tolv, efter 25 minuter åtta elever och efter 60 minuter kommer ytterligare en elev. Detta bidrar både till att undervisningen blir ineffektiv genom att viktig lektionstid går till spillo. Vid flera observerade lektioner erbjuder läraren ett tidigare lektionsslut som en slags belöning om eleverna upprätthåller studiero i klassrummet. Av lektionsobservationerna framgår att undervisningen ibland synes präglas av uppgivenhet från lärarna. De uppger att det finns en

---

21 Per-Åke Rosvall (2012)

problematik i att ställa höga krav på tidshållning och prestation då många elever behöver motiveras för att de över huvud taget ska komma till skolan.

Under lektionsobservationer framkom det också andra organisatoriska orsaker till att elever fick gå tidigare än enligt schema. Ett exempel härvid är när total lektionstid enligt schema är 185 minuter, men läraren säger att det ska vara 150 minuter, för att eleverna ska hinna gå till matsalen som är belägen cirka en kilometer bort.

”... vanligt med sena ankomster till lektioner ... många lektioner slutar tidigare ...”

Vid Skolinspektionens lektionsobservationer har vid ett flertal tillfällen noterats att elever kunde ägna sig åt annat än att fokusera på undervisningen, till exempel prata med varandra om sådant som inte har med undervisningen att göra eller kommunicera och surfa med sina mobiltelefoner. En del elever tycktes ”övergivna och osynliga”, och eleverna kunde ägna sig åt annat än undervisningen eller helt enkelt inte göra något alls, utan att läraren reagerade. Vidare framkom att läraren inte räknade med att vissa elever alls skulle komma till lektionen.

Sammanfattningsvis visar granskningen att eleverna över lag ger det som har med yrkesämnen att göra betydligt högre uppskattning och mer positiva omdömen. Intresset och motivationen för de gymnasiegemensamma ämnena är lägre än för yrkesämnen, vilket tar sig i uttryck i exempelvis högre frånvaro och att eleverna uppvisar bristande fokusering på undervisningen i gymnasiegemensamma ämnen samt att eleverna har större behov av särskilt stöd i dessa ämnen.

Av lektionsobservationer har framkommit att undervisningsnivån ofta anpassas till de elever som har svårast att klara kunskapskraven, vilket medför att alla elever inte får den stimulans och de utmaningar som krävs för att nå längre i sin kunskapsutveckling. Skolinspektionen finner att undervisningen bättre behöver utgå från elevernas förutsättningar och behov vid val av arbetssätt så att eleverna lättare kan ta till sig undervisningen.

”... undervisningsnivån anpassas ofta till de elever som har svårast att klara kunskapskraven ...”

Undervisningstiden utnyttjas inte heller fullt ut då elever ”kommer och går till och från lektionerna”. Skolinspektionen konstaterar utifrån genomförda lektionsobservationer att det är ovanligt att alla elever finns på plats under en hel lektion. Skolinspektionen bedömer att rektorn i högre utsträckning måste säkerställa att undervisningstiden i skolan används på det sätt som bäst gynnar elevernas kunskapsutveckling så att eleverna får möjlighet att nå utbildningens mål. För att kunna göra det behöver skolan följa upp resultaten och analysera vilka insatser som behöver sättas in för att stödja elevernas utveckling.

2.4 | Särskilt stöd sätts in för sent eller inte alls i utbildningen

Särskilt stöd ska ges till elever som riskerar att inte nå de kunskapskrav som minst ska uppnås. Läraren ska stimulera, handleda och stödja eleven och ge särskilt stöd till elever i svårigheter.

Forskning visar att elever som avbryter sina gymnasiestudier själva uppger att de har saknat motivation för skolan, att utbildningen upplevs som meningslös och att skolan inte gett det stöd som eleverna har behov av.[22] Enligt skolförfattningarna ska särskilt stöd ges till elever som riskerar att inte nå de kunskapskrav som minst ska uppnås. Elever på yrkesprogram har ofta

relativt låga meritvärden från grundskolan, något som kan vara en indikation på att elever inte fått tillräckligt stöd eller motiverats i tillräcklig omfattning under tidigare studieår och att det därför i denna elevgrupp finns stödbehov, bristande motivation och negativa erfarenheter från tidigare studier.[23] Skolverket påtalar att stödinsatser oftast sätts in för sent. Det konstateras också att särskilt stöd främst ges i kärnämnen (gymnasiegemensamma ämnen) men sällan i karaktärsämnen (yrkesämnen), vilket också bekräftas av Skolinspektionens tillsyn.

Granskningen visar att på 39 skolor av 64, det vill säga i 61 procent av skolorna, får elever i behov av särskilt stöd inte åtgärder som är anpassade så att eleverna ges goda förutsättningar att ta en yrkesexamen. Fem av de 39 skolorna har så allvarliga brister i arbetet med särskilt stöd att Skolinspektionen utfärdat förelägganden i särskilda tillsynsbeslut. Exempelvis på en av skolorna som fått föreläggande har vid granskningstillfället fem av sju elever minst betyget F i avslutade kurser. Vid granskningen framkom att ingen av eleverna i klassen har upprättade åtgärdsprogram och att behovet av särskilt stöd inte utretts. Representanter för elevhälsan uppger att de inte har varit i kontakt med den klass som Skolinspektionen följer.

Det framkommer att det är brister i skolans rutiner som gör att det särskilda stödet i yrkesprogrammen inte fungerar. Information från överlämningarna från grundskolan har inte nått fram till lärarna och elevhälsan anser också att det inte heller i tillräcklig hög grad kommer signaler från lärarna om en elev riskerar att inte nå målen.

Behovet av stöd varierar mellan ämnen

I denna granskning framkommer att behovet av särskilt stöd är störst i de gymnasiegemensamma ämnena, inte i yrkesämnena. Av intervjuer med elevhälsa samt studie- och yrkesvägledare framgår att särskilt stöd ges främst i ämnena svenska, matematik och engelska. I övriga gymnasiegemensamma ämnen ges vanligen stöd av läraren under lektionspasset, men elever uppger också att de ofta får uppgifter att arbeta med enskilt. Enligt lärare är det svårt att individanpassa undervisningen i gymnasiegemensamma ämnen då grupperna oftast är större och eleverna tillhör olika program jämfört med undervisningsgrupperna i yrkesämnen. Rektorerna ser också en koppling mellan de korta gymnasiegemensamma ämnen motsvarande 50 poäng som naturkunskap, historia, religionskunskap och samhällskunskap och ett stort behov av stöd även i dessa ämnen hos eleverna.

Åtgärdsprogram saknas för elever i behov av särskilt stöd

Många av de intervjuade eleverna som riskerar att inte nå kunskapskraven har inte åtgärdsprogram och de är också osäkra på vad ett åtgärdsprogram är. ”Vet att jag var på något möte”. Flera elever säger i enskilda intervjuer att det är först nu i årskurs 2 som de får ett åtgärdsprogram. Det råder också osäkerhet om vilken rätt till stöd de har. En elev sa först till sin lärare i engelska ”jag kan inte engelska”, därefter samma sak till mentorn. ”Jag fick ingen hjälp”. ”Jag hotade att hoppa av” och gick till rektorn; ”först då fick jag hjälp”.

Skolinspektionen har i skolorna också mött många elever som är nöjda med det stöd de får. Forskare[24] menar att en möjlig förklaring till att de flesta

22 Skolverket 2007 och 2008, SCB 2007
23 Skolverket (2008b)

elever är nöjda med det stöd som erbjuds är att de ser det som sitt eget ansvar att ta del av stödet. Att säga att man som elev inte tar del av stödet kan uppfattas som om man kritiserar sitt eget agerande.

Mentorn tar ett stort ansvar men information om en elevs behov går ofta förlorad

Av Skolinspektionens intervjuer framgår att det vanligtvis är elevens mentor som ansvarar för både pedagogisk utredning, utarbetande av åtgärdsprogram samt att informera de undervisande lärarna om elevernas stödbehov och behov av åtgärder. Mentorn är oftast yrkesläraren på programmet och det är enligt intervjuade mentorer en svår uppgift de har, eftersom de varken anser sig ha erfarenhet av eller utbildning för detta.

Det är också så att skolornas elevhälsa inte alltid regelmässigt deltar i det förebyggande arbetet. Representanter för elevhälsan säger till Skolinspektionen att de inte får tillräcklig information av mentorn om alla elever som kan vara i behov av särskilt stöd och att viss information ”stannar inne i klassrummet”, men även hos rektorn. ”Vi är bra på att ge individuellt stöd då eleven är utredd, men om detta inte har skett och elevens behov stannat hos mentorn, då kommer eleverna i kläm”. En allvarlig konsekvens av detta är att elever inte utreds av elevhälsan och att elever får stöd sent i utbildningen eller att de inte alls får stöd. Även lärarna menar att det tar alldeles för lång tid från det att de uppmärksammar att en elev behöver stöd till att stödbehovet utreds och att åtgärdsprogram utarbetas samt beslutas.

”Vi är bra på att ge individuellt stöd då eleven är utredd …”

Av granskningen har framkommit att då elever, särskilt efter årskurs 1, väljer inriktning och i regel byter lärare och mentor går mycket information om elevens stödbehov och tidigare insatta åtgärder förlorad. Detta får konsekvenser för elevernas resultat, särskilt i de gymnasiegemensamma ämnen som ligger i årskurs 2 och 3.

Representanter för elevhälsan uppger att det finns brister i kommunikationen mellan lärare i årskurs 1 och 2 och att det förekommer elever som har åtgärdsprogram i gymnasiegemensamma ämnen som inte lärare i årskurs 2 och 3 känner till. Elevhälsan får ofta veta för sent om elever tänker avbryta utbildningen. En vanlig orsak är att informationen om elevernas stödbehov ofta stannat hos mentorn och inget åtgärdsprogram har utarbetats förrän i årskurs 2, och därmed har stödet till eleven satts in för sent.

Det brister i rutiner trots att det finns resurser och kompetens

Skolinspektionen har sett att skolorna har otydliga rutiner och strukturer för arbetet med särskilt stöd, trots att det på skolan faktiskt finns kompetens och resurser. På majoriteten av skolorna finns inget gemensamt forum för kunskapsutbyte eller för att utveckla skolans arbete med särskilt stöd.

En rektor som är orolig över situationen kring särskilt stöd säger ”Vi är på gång att börja arbeta förebyggande. Ett batteri av åtgärder för läraren att ta till, så att eleven får stöd direkt och inte behöver vänta tills utredningen gjorts. Vi behöver även utbilda lärarna att fylla i utredningarna rätt. Vi behöver öva på riktiga exempel, stärka pedagogerna i detta, de har mest kunskap om eleverna.”

---

24 Per-Åke Rosvall (2013)

En annan rektor säger att ”man väntar inte med åtgärder till klasskonferensen”, ”når vi eleverna så lyckas man”.

Skolinspektionen har under granskningen uppmärksammat att skolor vidtar ett antal förebyggande åtgärder innan beslut om särskilt stöd tas och åtgärdsprogram utarbetas. Exempelvis förlängs främst ämnet matematik och på vissa skolor läser eleverna ämnet upp till tre och ibland fyra terminer. Det är inte ovanligt att elever läser om ämnen som är gymnasie-gemensamma, eller att elever ges extraundervisning vid andra tillfällen.

Hur kan man då öka andelen elever som slutför sin utbildning? Ett exempel från en av de granskade skolorna är en gymnasieskola som samarbetar med det lokala näringslivet med målet att finna nya metoder för att öka andelen elever som slutför sin utbildning. Skolan erbjuder i hög grad elever i behov av särskilt stöd anpassade åtgärder. Det finns en fungerande organisation för att hjälpa elever i behov av stöd. Skolan fångar upp elevernas behov tidigt genom att mentorerna har enskilda samtal med varje elev under första skolveckan. Inför detta har elevhälsoteamet en mentorsintroduktion. Skolans specialpedagog har i uppdrag att vid behov även ge lärarna stöd att utveckla sin undervisning för att tillgodose olika elevers behov.

> ”... en gymnasieskola samarbetar med det lokala näringslivet med målet att finna nya metoder ...”

Sammanfattningsvis visar granskningen att på 39 av 64 skolor får elever i behov av särskilt stöd inte åtgärder som är anpassade så att eleven ges goda förutsättningar att slutföra utbildningen.

Det framkommer att det är brister i skolans rutiner som gör att det särskilda stödet i yrkesprogrammen inte fungerar. Information från överlämningarna från grundskolan har inte nått fram till lärarna och elevhälsan anser också att de inte heller i tillräcklig hög grad får signaler från lärarna om en elev riskerar att inte nå målen. Vidare är behovet av det särskilda stödet störst i de gymnasiegemensamma ämnena, vilka eleverna ser som en fortsättning på grundskolan, inte i yrkesämnena. Mentorernas uppdrag kring det särskilda stödet upplever de sig inte ha erfarenhet eller utbildning för att inneha. Skolinspektionen finner att skolornas elevhälsa inte alltid regelmässigt deltar i det förebyggande arbetet. De elever som får stöd i exempelvis matematik och svenska ”får mer tid av samma”. Konsekvensen av detta är att elever inte får det särskilda stöd som de har rätt till. Skolinspektionen bedömer utifrån granskningen att skolor behöver följa upp och utvärdera det särskilda stöd som eleverna erbjuds. Det vill säga, vilket stödet är och hur det genomförs samt vilket resultat det ger.

Eleverna får löpande återkoppling i 54 av 64 granskade skolor. Återkoppling sker främst i yrkesämnen och oftast i samband med praktiska moment i yrkesämnet. För elevernas självförtroende och motivation måste rektor och lärare tillsammans se till att särskilt stöd och motivationsskapande åtgärder sätts in tidigt så att eleverna når målen och motiveras till att fullfölja sin yrkesutbildning.

2.5 | Ytterligare faktorer som påverkar utbildningens kvalitet

I granskningen har det framkommit att det även finns organisatoriska faktorer som leder till svårigheter för lärarna att planera undervisningen och även

utgör hinder för lärarsamverkan, vilket påverkar utbildningens kvalitet. Brister i planeringen, exempelvis schemakrockar, ger konsekvenser för elever, vilkas möjligheter att exempelvis läsa kurser som ger högskolebehörighet påverkas.

Organisatoriska hinder

Skolinspektionen har uppmärksammat att elever ibland har undervisningstid samtidigt i olika ämnen. Det finns exempel på att elever som egentligen har arbetsplatsförlagt lärande (APL) i ett ämne samtidigt har undervisning på skolan i kurser som ger högskolebehörighet. En i elev i granskningen hade missat tio lektioner i ämnet engelska 6 (behörighetsgivande kurs) som var schemalagd samtidigt som samma elev hade arbetsplatsförlagt lärande på schemat. Eleven fick därmed inte förutsättningarna att läsa kurser som gav högskolebehörighet och riskerade dessutom att inte få sin minsta garanterade undervisningstid tillgodosedd. Om eleven hade valt att delta i de behörighetsgivande kurserna på skolan skulle APL-tiden splittras upp och elevens lärande på arbetsplatsen därmed försvårats.

Enligt Skolinspektionen kan schemakrockar och bristande information från studie- och yrkesvägledare vara avgörande anledningar till att så få elever läser de behörighetsgivande kurserna. Utifrån ovanstående konstaterar Skolinspektionen att skolors bristande förmåga att organisera utbildningen försvårar och i vissa fall gör det omöjligt för elever att läsa kurser som ger högskolebehörighet. Det åligger rektorn på skolorna att åtgärda detta.

”Schemakrockar och bristande information försvårar för eleverna ...”

Vid de besök som gjorts inom ramen för kvalitetsgranskningen på de 64 gymnasieskolorna har Skolinspektionen uppmärksammat ett antal strukturella och organisatoriska faktorer som bedöms ha betydelse för lärarnas möjligheter att samarbeta. Hinder finns exempelvis i form av den geografiska lokaliseringen av undervisningen där ”yrkesämnen bedrivs långt från de gymnasiegemensamma ämnena”. Avstånd upp till tre kilometer och ibland längre förekommer, vilket bland annat försvårar samarbetet mellan lärare. Vidare ingår inte alla lärare i programarbetslaget där planering och samverkan är tänkt att ske, eller att samtliga undervisande lärare på ett program inte har sina arbetsplatser i programarbetslagets arbetsrum. Inspektionen har vidare uppmärksammat att lärarna tillhör olika arbetslag och har scheman som ger färre möjligheter att samverka kring ämnesövergripande teman.

Enligt lärare i gymnasiegemensamma ämnen utgör de korta 50-poängskurserna ytterligare hinder för samverkan. Vid intervjuer uppger de att det är så kallat stoffträngsel och att all tid behövs för att hinna med det centrala innehållet i ämnet. Detta försvårar samarbetet mellan lärare med sikte på examensmålen. Ett exempel från en av skolorna visar att rektorn försöker främja arbetet mot examensmål genom att göra en tjänstefördelning så att de lärare som undervisar i gymnasiegemensamma ämnen också får möjlighet att intressera sig för yrkesämnen genom att delta på programarbetslagsmöten. En svårighet är dock att de flesta av dessa lärare inte ingår i programarbetslaget och därmed inte regelbundet deltar i dessa möten.

3 | Avslutande diskussion

Samtidigt som ungdomsarbetslösheten i Sverige är hög finns ett stort behov av yrkesutbildade ungdomar på arbetsmarknaden.

Det finns arbetsgivare som uppger att de har rekryteringsproblem och som menar att de arbetssökande har fel utbildning eller för låg kompetens för att vara anställningsbara. Således möter inte yrkesutbildningen i tillräcklig utsträckning det behov som finns på arbetsmarknaden. Att en betydande andel av eleverna på yrkesprogram inte fullföljer sin utbildning späder på rekryteringsproblemet. Färre elever med yrkesexamen kommer ut i yrkeslivet jämfört med hur många som antagits. Ett förhållande som ytterligare påverkar rekryteringsmöjligheterna är att antalet platser på olika studieinriktningar i gymnasieskolan inte är dimensionerade utifrån en bedömning av rekryteringsbehoven i olika branscher, utan huvudsakligen utifrån elevernas intresse och val. Ur ett samhälls- och arbetsmarknadsperspektiv fungerar således inte kompetensförsörjningen optimalt.

I utredningen "Unga som varken arbetar eller studerar (SOU 2013:74)" konstateras att ungdomarnas situation på arbetsmarknaden har förändrats de senaste årtiondena. Etableringsåldern har ökat, arbetslösheten är högre och ungdomarna får ofta nöja sig med korta och/eller tillfälliga anställningar. Kraven på utbildning har ökat. De unga som saknar fullföljd gymnasieutbildning har sämst utgångsläge och svårast att komma in på arbetsmarknaden.

> ”Färre elever med yrkesexamen kommer ut i yrkeslivet ...”

En ung människa som inte fullföljer sin gymnasieutbildning kan känna det som ett misslyckande. Att dessutom hamna utanför arbetsmarknaden kan förstärka känslan av att inte duga, räcka till och vara behövd. Detta handlar många gånger om de mest utsatta eleverna, som ofta haft problem och misslyckanden tidigare under sin ”skolkarriär”. För många som hamnar i den situationen är det en lång och besvärlig väg att ta sig tillbaka.

Skolinspektionen kan med några få undantag konstatera att de granskade skolorna måste höja kvaliteten. Det handlar många gånger om att fokusera på sådana riskområden som har betydelse för om elever hoppar av eller inte. Resultaten visar att 60 av 64 av de granskade skolorna behöver förbättra sitt arbete inom ett eller flera sådana riskområden som sammantaget kan leda till att elever avbryter sin utbildning. Det är angeläget att förändra situationen, och att ge fler elever möjligheter att nå utbildningens mål och att slutföra utbildningen.

3.1 | Framgångsfaktorer för skolor för att förbättra yrkesprogrammens kvalitet

Huvudmannens ansvarstagande för såväl utbildningens organisering som kvalitet måste stärkas

Huvudmannen och rektorn har ansvar för att det bedrivs ett systematiskt kvalitetsarbete för utbildningen. Programmål och nu examensmål har funnits i över tjugo år och är tänkta att utgöra den sammanhållande länk kring vilken undervisningen i programmets alla ämnen planeras och genomförs. Kravet att utbildningen ska upplevas som en meningsfull helhet som utvecklar elevens yrkesidentitet är således inte nytt. Att elever oftare behöver stöd i de gymnasiegemensamma ämnena än i yrkesämnena, är väl känt. De flesta rektorer och huvudmän bör vara medvetna om detta genom de utvärderingar av resultaten som de genomfört under åren. Trots att problembilden är bekant sedan länge, har få skolor, på såväl huvudmanna- som rektorsnivå, gjort tillräckligt för att komma tillrätta med situationen.

Elevernas utveckling mot en yrkesidentitet måste stärkas för att öka motivationen

Att skaffa sig ett yrke innebär att utveckla kunskaper som krävs för att utföra arbetsuppgifter inom ett yrke. För att veta om en arbetsuppgift är bra eller dåligt utförd behöver dessutom eleven ha tagit till sig de uttalade och outtalade bedömningsgrunder som finns inom yrkesgemenskapen. Att utveckla sina kunskaper och växa in i yrkeskulturen, innebär samtidigt att börja känna sig som någon i ett specifikt yrkessammanhang och att bli betraktad av andra som yrkeskunnig och tillhörande yrkesgemenskapen.

De gymnsiegemensamma ämnena är av flera skäl viktiga för den yrkesutbildning eleverna deltar i. Samtidigt är motivationen för dessa ämnen ofta lägre än för yrkesämnena. De känns inte alltid meningsfulla för eleven. De gymnasiegemensamma ämnena framstår för eleverna som något som ”hänger löst” vid sidan om den egentliga yrkesutbildningen. Elever till och med ifrågasätter varför vissa ämnen behöver finnas med i utbildningen och vilken nytta de har av ämnena i sitt kommande yrke. För att öka elevernas motivation krävs samverkan mellan skola och arbetsliv.

Det behövs en tydligare koppling mellan yrkesämnen och gymnasiegemensamma ämnen med utgångspunkt i examensmålen

Lärarnas planering av undervisningen i olika ämnen utgår sällan från examensmålen. Vi kan också konstatera att eleverna många gånger saknar en medvetenhet om examensmålen. En konsekvens av detta är att det är svårt

för eleverna att få en helhetsbild av undervisningens olika delar och hur de hänger ihop. Att förstå utbildningen olika delar och kunna se helheten kan antas bidra till elevernas motivation och lust att lära. För att tydligare skapa denna helhet i undervisningen behöver lärarna i programmets olika ämnen i högre grad samverka kring undervisningen med utgångspunkt från examensmålen. Därmed skulle förutsättningarna för eleverna att kunna nå målen öka.

Kvaliteten i särskilt stöd behöver höjas

Skolinspektionen har i granskningen sett att behovet av stöd varierar mellan ämnena. Vanligast är att stöd ges i ämnena svenska, engelska och matematik. Det är inte ovanligt att stödet ges i form av så kallade stödstugor, dit eleven får gå för att få mer av ämnet, utan en gedigen utredning av elevens specifika behov och utan en koppling till programmets yrkesinriktning. Det har också förekommit flera exempel på att elever får stödåtgärder insatta alltför sent.

Förebyggande arbete och särskilt stöd behöver stärkas med utgångspunkt i uppföljning och utvärdering av kunskapsresultaten. Detta måste ses som särskilt viktigt på program som har många elever med låga betyg redan vid starten.

Högre prioritering av studie- och yrkesvägledning behövs

Många elever anser sig hamna på fel program och en hel del byten av program sker tidigt, redan i början av årskurs 1. Det förekommer också många avhopp i årskurs 1. Det finns därför anledning att uppmärksamma behovet av kvalificerad studie- och yrkesvägledning både inför gymnasievalet och under hela gymnasieutbildningen.

Förväntningarna på eleverna måste höjas

Elevernas uppfattningar om de gymnasiegemensamma ämnena påverkar många gånger lärarnas förväntningar på eleverna. Ibland läggs undervisningen på en alltför låg nivå. Lärarens ambitionen är att så många som möjligt ska klara kursen vilket naturligtvis är positivt. Men samtidigt ser vi att det ibland görs en långtgående förenkling av innehållet och att läraren ställer låga prestationskrav. Konsekvenser kan för eleven bli upplevd ”fördumning” och sänkt självförtroende.

> ”Ibland finns ”osynliga elever” i klassrummen ...”

Ibland finns ”osynliga elever” i klassrummen, dvs. elever som är så ointresserade eller har kommit så långt efter att läraren inte längre räknar med dem som aktiva lärande. Dessa elever tycks ha hamnat utanför själva undervisningssituationen. Detta utgör ett allvarligt missförhållande som huvudmännen måste undersöka omfattningen av och vidta åtgärder.

Det behövs en förtroendefull relation mellan elev och lärare i samtliga ämnen

Lärare i gymnasiegemensamma ämnen respektive yrkesämnen har olika organisatoriska förutsättningar att utveckla en förtroendefull relation till eleverna. Lärare i gymnasiegemensamma ämnen har ofta kortare tid på sig att lära känna eleverna och ofta större undervisningsgrupper med elever från

olika gymnasieprogram. För lärare i gymnasiegemensamma ämnen blir det därför svårare att bygga en förtroendefull relation till sina elever. Den tillit som behövs för en kritisk återkoppling i en lärandesituation för att undvika upplevt misslyckande blir svår att uppnå. Skolorna måste ge lärarna förutsättningar att bygga en förtroendefull relation till eleverna oavsett vilka ämnen det handlar om.

3.2 | Vem bär ansvaret?

Skolinspektionen har ovan identifierat en rad kritiska områden som är av avgörande betydelse för om eleverna ska lyckas eller inte. Om dessa områden inte förbättras i skolorna leder det till konsekvenser för såväl samhället, som har ett stort behov av yrkesutbildade ungdomar, som för den enskilde eleven, som riskerar att inte slutföra sin utbildning. Det handlar många gånger om de mest utsatta ungdomarna. Det är därför ett mångbottnat problem som ansvariga måste åtgärda snarast.

De olika problem som konstaterats i granskningen kan klassificeras utifrån vem som har möjlighet och ansvar att åtgärda problemen. Olika slags problem kräver olika lösningar och olika parter är ansvariga. Inom ramen för denna granskning har Skolinspektionen mött elever som har varierande inställning till och drivkrafter för sin yrkesutbildning. En del är mycket motiverade och tar tydligt sikte på ett yrkesområde. Andra bär med sig tidigare misslyckanden och dåliga skolerfarenheter samt har bristande förkunskaper, låga ambitioner och kanske avsaknad av orientering och riktning i livet. Dessa elever riskerar att inte fullfölja sin utbildning "när något bär emot".

Huvudmannen och rektorn ansvarar för att det bedrivs ett systematiskt kvalitetsarbete för utbildningen. Programmål och nu examensmål har funnits i över tjugo år. Kravet att utbildningen ska upplevas som en meningsfull helhet som utvecklar elevens yrkesidentitet är inte nytt. På de granskade yrkesprogrammen framstår obalansen i förutsättningar mellan yrkesämnen och gymnasiegemensamma ämnen som den kanske främsta utmaningen för skolorna att hantera. Obalansen påverkar alla de områden Skolinspektionen har granskat.

Lärarna i olika ämnen ansvarar för att samverka i planering och genomförande av undervisningen med utgångspunkt från examensmålen. Lärarna måste ha höga förväntningar på eleverna och eftersträva att en tillitsfull relation utvecklas.

Huvudmannen måste se till att lärarna får förutsättningar att skapa en sammanhållen utbildning, som stärker elevernas motivation att lära. Därigenom skapas förutsättningar för att eleverna ska nå utbildningens mål och slutföra utbildningen med en yrkesexamen.

4 | Metod och genomförande

4.1 | Metod

Projektet har använt såväl kvalitativa som kvantitativa metoder för datainsamling samt strukturerat dokumentera och samlat in dessa underlag för att genomföra en samlad analys. Dokumentstudier, enkätsvar och intervjuer har vägts samman i analysen och bedömningen av undervisningen på yrkesprogram på varje skola.

4.2 | Urval

Kvalitetsgranskningen av undervisning på yrkesprogram har omfattat 64 gymnasieskolor. Av dessa har 54 kommunala huvudmän och 10 är fristående huvudmän. Mot bakgrund av granskningens syfte består urvalsramen av de yrkesprogram som uppvisat störst problem med studieavbrott. Det var inte möjligt att ha den informationen om programmen inom Gy2011, då den första årskullen elever som startat dessa program tidigast kan nå examen vårterminen 2014. Därför gjordes valet av program utifrån den statistik som finns tillgänglig för tidigare årskullar.

De yrkesförberedande programmen hotell- och restaurangprogrammet, fordonsprogrammet, industriprogrammet och barn-och fritidsprogrammet har lägst andel elever med fullföljd utbildning[25] Inom dessa program har nära

---

25 Elever (nybörjare i år 1 ht 2007) som slutfört gymnasieskolan och erhållit slutbetyg eller motsvarande senast läsåret 2011/12, dvs. inom 5 år. Skolverket: Tabell 8 C: Fullföljd utbildning inom 3, 4 respektive 5 år för nybörjare i år 1 den 15 oktober 2007(forts.)

var fjärde elev inte fullföljt utbildningen inom fem år. Dessa fyra program har även störst andel elever som gjort avbrott/studieuppehåll i år 3[26].

Mot bakgrund av ovanstående riskindikatorer valdes följande yrkesprogram, då de bäst motsvarar ovanstående angivna program:

- barn- och fritidsprogrammet (BT)
- fordons- och transportprogrammet (FT)
- hotell- och turismprogrammet (HT)
- industritekniska programmet (IN)
- restaurang- och livsmedelsprogrammet (RL)

Urvalet av de 64 gymnasieskolorna är en slumpmässig dragning av granskningsobjekt. Granskningen syftar till att granska förutsättningarna för elever på yrkesprogram som riskerar att inte nå målen och slutföra utbildningen – inte att granska de enskilda programmen.

För att svara mot projektets design har skolenheter valts som har elever på det aktuella programmet i årskurs 2. Verksamheter med enbart lärlingsutbildning har inte ingått i granskningen.

4.3 | Genomförande

De skolor som ingår i granskningen har besökts under perioden 15 oktober 2013 till 10 april 2014. Totalt har 17 inspektörer deltagit i granskningen. Varje skolbesök omfattade normalt tre arbetsdagar. För att få en bild av hur skolans organiserat utbildningen och undervisningen ombads rektorn att inför Skolinspektionens besök skicka in en verksamhetsredogörelse med information om skolan och om den aktuella klassen som besöktes. En aktuell poängplan för klassen, protokoll från programråd samt schema och klasslista för den aktuella klassen begärdes också in.

Elever i årskurs 2 på de granskade skolorna har genomfört en webbenkät inför Skolinspektionens besök. Enkäterna har använts som en del i den analys som föregått skolbesöket och utgör ett komplement för att få svar på granskningens centrala frågeställningar och ett jämförelsematerial till det underlag som samlas in vid intervjuerna på skolan.

Intervjuerna omfattade elever, lärare, elevhälsa inklusive studie- och yrkesvägledare samt rektor.

”... elever, lärare, elevhälsa inklusive studie- och yrkesvägledare samt rektor.”

Två olika typer av elevintervjuer har genomförts på majoriteten av granskade skolor. Dels en gruppintervju bestående av fem till sex elever, slumpmässigt utvalda av de elever som går i klassen, dels enskilda elevintervjuer med en till två elever som riskerar att inte nå kunskapsmålen i ett eller flera ämnen.

För intervjuerna har särskilda intervjuguider tagits fram utifrån vilka inspektörerna har genomfört strukturerade intervjuer. Frågeställningarna för granskningsprojektet har brutits ner i intervjufrågor anpassade för de olika grupperna.

I granskningen har också strukturerade lektionsobservationer genomförts för att få information om den undervisning eleverna får. Definitionen av en lektion varierar beroende på program och om det är ett yrkesämne eller gym-

26 Elever (nybörjare i år 1 ht 2010) som inte studerade innevarande läsår (ht 2012) men väl förgående läsår. Skolverket: Tabell 7 B: Studieflöden mellan första och tredje studieåret i gymnasieskolan. Nybörjare i årskurs 1 ht 2010.

nasiegemensamt ämne. I denna granskning har Skolinspektionen besökt lektioner i gymnasiegemensamma ämnen i minst 180 minuter och lektioner i yrkesämnen i minst 180 minuter.

Granskningen av kvaliteten av undervisningen på yrkesprogram har lett fram till separata verksamhetsrapporter och beslut för varje granskad gymnasieskola, där Skolinspektionen lyfter fram områden som skolorna behöver utveckla för att höja kvaliteten i sin verksamhet. Efter varje skolbesök har inspektörerna genomfört ett återkopplande samtal med rektorn. Vid samtalet har inspektörerna redogjort muntligt för sina intryck från granskningen.

5 | Referenser

Berglund, I. (2007)	En ny yrkesutbildning – genom yrkesbaserat lärande? En studie i tre gymnasieskolor som samverkar med företag. Lärarhögskolan i Stockholm.
Giota, J. (2002)	Skoleffekter på elevers motivation och utveckling. En litteraturöversikt. Pedagogisk forskning i Sverige, årg. 7 nr. 4 s. 279-305.
Hugo, M. (2007)	Liv och lärande i gymnasieskolan. En studie om elevers och lärares erfarenheter i en liten grupp på gymnasieskolans individuella program. Taberg: Jönköping University Press.
Hugo, M. (2013)	Meningsfullt lärande i skolverksamheten på särskilda ungdomshem. Statens institutionsstyrelse: Nummer 1 år 2013 i rapportserien Institutionsvård i fokus.
Korp, H. (2012)	Identitetserbjudanden och lärar-elevrelationen. i Henning Loeb, I. och Korp, H. "Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram" Studentlitteratur: Lund.
Lundgren, M. och Carlsson, L. (2012)	Delaktighet i gymnasieskolan? i Henning Loeb, I. och Korp, H. "Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram" Studentlitteratur: Lund.
Prop. 2008/09: 199.	Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
Rosvall, P-Å. (2012)	Yrkesutbildning i förändring? Konsekvenser för undervisningen i Henning Loeb, I. och Korp, H. "Lärare och lärande i yrkesprogram och introduktionsprogram" Studentlitteratur: Lund.
Rosvall, P-Å och M. Rönnlund (2011)	Demokrati och deltagande: Elevinflytande i grundskolans årskurs 7-9 ur ett könsperspektiv. Umeå: Umeå universitet.
Niemi, A.-M., & Rosvall, P.-Å. (2013)	Framing and classifying the theoretical and practical divide: how young men's positions in vocational education are produced and reproduced. Journal of Vocational Education & Training, 65(4), 445-460.
SCB (2007)	Tema: Utbildning. Ungdomar utan fullföljd gymnasieutbildning. Örebro: SCB-tryck.
Skolinspektionen (2011:2)	Arbetsplatsförlagd utbildning i praktiken.
Skolinspektionen (2009:1)	Varannan i mål. Om gymnasieskolors (o)förmåga att få alla elever att fullfölja sin utbildning, kvalitetsgranskning

Skolinspektionen (2010:11)	Svenska i gymnasieskolan
Skolinspektionen (2011:3)	Samhällskunskap i gymnasieskolan
Skolverket (2007)	Varför hoppade du av? En studie om orsakerna till att ungdomar byter studie-inriktning eller hoppar av gymnasiet. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008a)	Studieresultat i gymnasieskolan – en statistisk beskrivning av ofullständiga gymnasiestudier. Skolverkets aktuella analyser 2008. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2008b)	Studieavbrott och stödinsatser i gymnasieskolan. En kunskapssammanställ-ning. Rapport 322. Stockholm: Fritzes.
Skolverket (2013)	Beskrivande data 2012. Förskola, skola och vuxenutbildning. Rapport 383. Stockholm: Fritzes.
SOU 2013:74	Unga som varken arbetar eller studerar.
Säljö, R. (2000a)	Lärande i praktiken. Ett sociokulturellt perspektiv. Smedjebacken: Prisma
Säljö, R. (2000b)	Förord till den svenska utgåvan. I: Nielsen, K. och Kvale, S [red]. Mästarlära – Lärande som social praxis. Sverige: Studentlitteratur

6 | Bilagor

1. Deltagarlista för referensgruppen
2. Granskade skolor

Bilaga 1

Deltagarlista för referensgruppen

Referensgrupp

Per-Olof Thång, professor i pedagogik, Göteborgs universitet

Per-Åke Rosvall, universitetslektor, Högskolan i Umeå

Helene Moquist, undervisningsråd, Skolverket

Anna-Lena Anderson, rektor, Värnhemsskolan i Malmö

Anette Norinder, Transportgruppen, Utbildning och Arbetsmarknad

Lars Johansson, vice vd, Svetskommissionen

Karin Thapper, ansvarig för kompetensförsörjning, Livsmedelsföretagen

Bilaga 2

Granskade skolor

Skolans namn	Kommun	Program	Väl fungerande inslag
Alléskolan	Hallsberg	HT	
Almåsgymnasiet	Borås	HT	x
Bobergsgymnasiet	Ånge	BF	x
Borgarskolan	Gävle	FT	
Bruksgymnasiet/Gimo utb.c	Östhammar	FT	
Burgårdens utbildningscentrum 5	Göteborg	BF	
Christopher Polhemsgymnasiet	Gotland	FT	x
Dalstiernska gymnasiet	Mellerud	BF	x
Design och Construction	Malmö	HT	
Dragonskolan	Umeå	BF	
Edströmska gymnasiet	Västerås	FT	x
Filbornaskolan	Helsingborg	BF	
Furulundskolan	Sölvesborg	IN	
G.O Kompetens	Helsingborg	FT	
Gustavsbergs gymnasium	Värmdö	BF	x
Hagagymnasiet röd	Norrköping	BF	
Hagströmska	Falun	FT	
Holavedsgymnasiet	Tranås	FT	
JENSEN Gymnasium Västra	Stockholm	BF	

Skolans namn	Kommun	Program	Väl fungerande inslag
Jämtlands gymnasium	Östersund	HT	x
Kaplangymnasiet	Skellefteå	IN	
Karlbergsgymnasiet 1	Åmål	BF	
Kattegattgymnasiet 4	Halmstad	FT	x
Knut Hahn 1	Ronneby	BF	x
Krokslättsgymnasiet	Mölndal	BF	
Lindengymnasiet	Katrineholm	HT	
Lindeskolan LS 3	Lindesberg	IN	
Lindholmens tekniska 2	Mölndal	IN	
Marks gymnasieskola, sekttion Väst	Mark	IN	
Möckelngymnasiet	Degerfors	BF	x
Nolaskolan	Örnsköldsvik	BF	
NVU, Brinellskolan 1	Fagersta	IN	
Perstorps gymnasium	Perstorp	IN	
Pihlskolan	Hällefors	IN	
Praktiska Jönköping	Jönköping	FT	
RGD-RGH, Tullängskolan	Örebro	FT	
Ryssbygymnasiet	Ljungby	RL	x
S:t Botvids gymnasium	Botkyrka	HT	
S:t Mikaelsskolan Ro 3	Mora	RL	x
Sthlm Restaurang o hotellskola 1	Stockholm	RL	
Sundsvalls gymnasieskola	Sundsvall	IN	
Sunnerbogymnasiet	Ljungby	BF	x

Skolans namn	Kommun	Program	Väl fungerande inslag
Sågbäcksgymnasiet	Huddinge	FT	x
Söderslättsgymnasiet ro 3	Trelleborg	BF	x
Teknikum 1	Växjö	BF	
Timrå gymnasium	Timrå	RL	
Torekällsgymnasiet	Södertälje	FT	
Tranellska gymnasiet	Västerås	HT	
Tumba gymnasium	Botkyrka	FT	x
Törnströmska gymnasiet	Karlskrona	FT	x
Westerlundska gymnasiet	Enköping	RL	
Wijkmanska gymnasiet	Västerås	IN	
Wilhelm Haglunds gymnasium	Östhammar	IN	x
Viskastrandsgymnasiet	Borås	FT	x
Vägga gymnasieskola 3	Karlshamn	HT	x
Västerås city gymnasium	Västerås	BF	
Ådalskolan	Kramfors	FT	x
Åkrahällskolan 1	Nybro	BF	x
Åkrahällskolan 2	Nybro	FT	
Åre gymnasieskola	Åre	RL	
Åva gymnasium	Täby	HT	
Älvsbyns gymnasium	Älvsbyn	HT	
Ölands gymnasium	Borgholm	RL	x
Östersunds gymnasieskola	Östersund	BF	

Regelbunden tillsyn av alla skolor
Skolinspektionen granskar skolverksamhet, förskola, fritidshem och annan pedagogisk verksamhet. Utgångspunkten är de lagar och regler som finns för verksamheten.

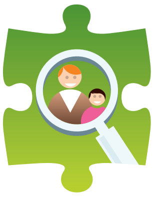

Kvalitetsgranskning inom avgränsade områden
Skolinspektionen granskar kvaliteten i skolor och andra verksamheter inom avgränsade områden. Granskningen ska leda till utveckling.

Anmälningar som gäller förhållandet för enskilda elever
Elever, föräldrar och andra kan anmäla missförhållanden i en skola till Skolinspektionen, till exempel kränkande behandling eller uteblivet stöd till en elev

Fristående skolor – kontroll av grundläggande förutsättningar
Skolinspektionenbedömer ansökningar om att starta fristående skolor. Bedömningen innebär en grundläggande genomgång av skolans förutsättningar inför start.

www.skolinspektionen.se

Skolinspektionen